
Eén oerbos of géén oerbos?

Natuurlijk pleidooi voor het behoud van het unieke boscossysteem van Bialowieza
0,65 procent van het Poolse bos – 0,00005 procent van het Europese bos

Frank Verhart
“bosbouwkundig ingenieur”

Kanne (Riemst), België

Najaar 2003

Eén oerbos of géén oerbos?

Natuurlijk pleidooi voor het behoud van het unieke boscossysteem van Bialowieza
0,65 procent van het Poolse bos – 0,00005 procent van het Europese bos¹

*“Wie spuugt op deze aarde, spuugt op zichzelf.”
Opperhoofd Seattle, VS, 185?*

*“En dan, wat is natuur nog in dit land?”
JC Bloem, Nederland, 1945*

*“Wat hebben jullie, wetenschappers, gedaan met ons Bos? Als er voor de oorlog iemand op jullie schoot, verstopten jullie je in tien stappen achter de bomen. Vandaag de dag zijn tweehonderd stappen nog niet genoeg...”
Een gepensioneerde bosbouwer uit Bialowieza, Polen, 1999*

*“De laatste dagen van het tweede millenium AD brachten de uiteindelijke beslissing van de overheid: het gehele bos van Bialowieza zou géén Nationaal Park worden.”
Simona Kossak, Polen, 2001*

Frank Verhart

“bosbouwkundig ingenieur”

Kanne (Riemst), België

Najaar 2003

¹ Het bos van Bialowieza beslaat 595 km³ – bron: Zoogdieren Onderzoeksinstituut, Poolse Academie van Wetenschappen (<http://bison.zbs.bialowieza.pl/>). Het bos van Polen beslaat 9047 km³, dat van Europa 1.039.250 km³ – bron: / Verenigde naties (<http://www.fao.org/forestry>).

Inleiding

Dit document zou een sprookjesverhaal moeten zijn. Het gaat immers over een uitgestrekt bos dat zelfs tot in de twintigste eeuw haar oor- of beter oerspronkelijke karakter heeft weten te behouden. Een bos waarin de ontwikkeling van de bodem, waterhuishouding en de natuurlijke concurrentiestrijd van al dat er leeft zonder noemenswaardige tussenkomst van de mens nog zeer lang door kon gaan. Deze natuurlijke processen zijn ook in Bialowieza verstoord, maar in Europees opzicht nog opmerkelijk spontaan.

De afgelopen eeuw is de eerste gebleken waarin de soort “mens” bewezen heeft zich los te kunnen maken van de natuurlijke beperkingen die in voorgaande eeuwen harde randvoorwaarden waren bij het dagelijks leven. Hoewel naar de opvatting van velen – in Westerse, “welvarende” samenlevingen – te voorkomen problemen als watersnoden, oorlogen en epidemieën in de 20ste eeuw voorkwamen kan toch geconcludeerd worden dat dergelijke fenomenen plaats hebben gevonden. In en na de eeuw waarin de mens zich losmaakte van de natuur is dezelfde mens, zoals eigenlijk altijd al, op allerlei gebieden problemen en “problemen” op aan het lossen. Nieuw daarbij is dat de middelen daartoe, zoals auto's, chemische industrie en tropisch hardhout, sneller worden verbruikt dan dat de natuurlijke omgeving in staat is deze aan te maken. Daarom leeft de moderne mens tussen uitlaatgassen, vervuilde rivieren en bosarme landbouwarealen, welke laatste onder meer te vinden zijn in het niet-verstedelijkte deel van de Randstad.

Sinds het einde van de laatste ijstijd is Nederland en haar omgeving lange tijd voorzien geweest van bos. Over de vragen hoeveel bos er was en hoe dat er precies uit zag zijn wetenschappers het niet eens. Veel informatie daarover had het Beekbergerwoud ons kunnen vertellen, dat namelijk tot 1876 werd beschouwd als het laatste “oerbos” van Nederland. Toen werd het gekapt, nu wordt er landbouw bedreven en in ons maakbare land wordt er inmiddels een aanzet gemaakt tot het (opnieuw) tot wasdom komen van het bos. We weten niet hoe het bos er in Nederland uitzag voor verzamelaars, boeren, jagers, nieuwe rijken, handelaars, wandelaars, rentmeesters en beheerders er in toenemende mate hun stempel op gingen drukken...

In Polen ligt het bos van Bialowieza.

“Van horen zeggen”, “over gelezen”, “paar keer geweest”, “als ik maar kan, dan ga ik...”.

Dit rapport wil U op een aangename manier het volgende vertellen:

- Het bos van Bialowieza is als laatste “oerbos” van het Europese laagland bijzonder en wel zo bijzonder dat het geen kwaad kan om er meer over te weten;
- Op de overgang van de 20ste naar de 21ste eeuw zijn beslissingen genomen die de natuurlijke toekomst van het bos voor de komende honderden jaren minimaal beïnvloeden en mogelijk bepalen;
- Het bos is oorspronkelijk, maar niet onaantastbaar. We zijn in staat het te bewaren, maar ook om het te “verpesten” voor onze nakomelingen;

In Polen (en Wit-Rusland) heeft zich, zoals gezegd, het bos van Bialowieza stand gehouden. Daarmee bedoelen we dat de bosbodems oorspronkelijk zijn en de aanwezige bostypen voor een deel (vrijwel) ongestoord zijn. Ook bedoelen we daarmee dat de biodiversiteit direct verbonden is aan factoren als klimaat, waterhuishouding en onderlinge concurrentie van soorten. De soortenvariatie uit zich simpelweg bijvoorbeeld al in het grote aantal nog aanwezige natuurlijke zoogdieren van het bos.

Het bos behoort al langere tijd tot de oudste en meest natuurlijke van het laagland van West- en Midden-Europa. De oppervlakte van het bos van ca. 150.000 hectaren (Veluwe: 80.000 – 100.000 hectaren) is daarbij van onschatbaar belang.

De Wisent (*Bison bonasus*), het grootste Europese zoogdier, leeft met ongeveer 550 stuks in het woud. Het is de grootste populatie van in het wild levende Wisenten en één van de drie wereldwijde

populaties die dusdanig groot is dat gesproken wordt van een populatiegrootte die voldoende is voor een duurzaam bestaan (Pacek, 2003).

Het bos, maar ook de omliggende beekdalen en landbouwarealen, zijn van bijzonder belang als referentiekader voor het beheer en ontwikkeling van (halfnatuurlijke) natuur en bos in een land als Nederland. Door kennis te nemen van het natuurlijke bos van Bialowieza weten we beter wat mogelijk bij ons te ontwikkelen is. We kunnen dan bijvoorbeeld ook inschatten of bepaalde soorten te verwachten zijn bij de verdere “veroudering” van de Nederlandse bossen.

Over het algemeen kunnen we leren van diegenen die meer weten dan wijzelf. Voor een zoon is dat bijvoorbeeld zijn vader, voor een student zal dat vaker een docent of professor zijn. Bij het beheer van natuur en bos kijken we bij de buurman om te zien of het beter kan. Wat geldt voor onze zonen en studenten geldt ook voor onze bossen. We kunnen vooral leren van bossen die ouder en simpelweg wijzer zijn. Wie dat inziet treft in Bialowieza een buitengewoon fraai voorbeeld aan.

Deze rapportage is helaas geen sprookje. Daarvoor is ze ongeveer 150 jaar te laat geschreven. Rond 1860 brachten Russen een net van zandwegen aan, zodat iedere 1067 meter een pad noord-zuid en oost-west liep. In de eerste wereldoorlog heeft de Duitse bezetter in enkele jaren tijd de bijgroei van 1/3 eeuw geoogst. Hiervan laten vele sporen zich na. We noemen hier de impact van deze “roofbouw” op het bosecosysteem, de aanleg van een bijna honderd kilometer lang smalspoorwegennet inclusief taluds en de vrijwel totale uitroeiing van de in het laagland levende Wisent. Het dier had in Bialowieza haar laatste populatie, tot de laatste wisent stierf in 1919. Na de oorlog keerde de rust terug, hoewel het niveau van houtoogst hoger lag dan vóór de oorlog. De Wisent werd geherintroduceerd, maar de gemiddelde dikte en de leeftijd van de bomen ging voortdurend omlaag. Ook veranderde de samenstelling van belangrijke delen van het bos, onder meer ten gunste van Groveden en Fijnspar, terwijl Zomereik en Gewone es flink in moesten leveren. Er werd een 5.000 hectare groot “strict reservaat” ingericht in het midden van het Nationale Park, maar de houtoogst elders schakelde over van handmatig, op karren, per paard en voor de lokale markt naar machinaal, met motorzaag, trekker en vrachtwagen, gericht op regionale en landelijke afnemers.

NB: DEZE NOTITIE VERKEERT NOG IN DE CONCEPTFASE. DE PUBLICATIE VIA HET INTERNET WORDT DOOR DE AUTEUR ALS ZINVOL GEACHT GEZIEN DE ACTUALITEIT VAN HET DE PLOTS TOEGENOMEN OMVANG VAN HET ONNATUURLIJK INGRIJPEN IN DE (HALF-) NATUURLIJKE BOSECOSYSTEMEN VAN HET ONBESCHERMDE DEEL VAN HET BOS VAN BIALOWIEZA.

UITDRUKKELIJK STEL IK DAT DE TEKST GELEZEN DIENT TE WORDEN ALS CONCEPTRAPPORTAGE.

Frank Verhart

Kritiekpunten

Op 1 juli 2003 werd een nieuw beheersplan van kracht in Bialowieza. Het plan is niet onomstreden. Diverse onderzoeksinstituten in Polen hebben onvrede geuit over diverse aspecten uit het plan, waaronder het “Instituut voor het Behoud van het Bos van Bialowieza” en het Wereld Natuur Fonds.

Het het om de volgende punten van kritiek:

1. Het verbod om bomen te kappen in bosopstanden ouder dan honderd jaar is opgeheven.
2. De kap van Fijnsparren waaraan Bastkevers (*Ips typographus*) zich tegoed doen blijft toegestaan, óók in natuurresevaten en een deel van het Nationale Park.
3. Multifunctioneel of geïntegreerd beheer is niet het optimale beheerstype in (relicten) van een oerbos.

1. Eén van de aspecten van dit plan die kritiek over zich afroepen is het opheffen van het verbod op de kap van bomen in opstanden ouder als honderd jaar, de zogenaamde “old growths”. Deze opstanden behoren tot de meest natuurlijke buiten de reservaten en zijn van groot belang omdat het plaatsen zijn waar soorten voorkomen die gebonden zijn aan de meest natuurlijke bossen. Dankzij de ligging van “snippers” van dergelijke oude opstanden is een deel van dergelijke soorten in staat om door de tussenliggende “verarmde” bossen andere “snippers” te bereiken, zodat uitwisseling mogelijk is. De “snippers” van “old growths” zijn te zien als kerngebieden in een Ecologische Hoofdstructuur (EHS) binnen het bos van Bialowieza. De oudste delen van het bos van Bialowieza zijn bijvoorbeeld van groot belang voor mossen, uilen en voor alle negen soorten spechten die in Europa voorkomen.

2. De door Bastkevers “belaagde” Fijnsparren mogen, onafhankelijk van hun leeftijd of dikte, worden gekapt ter bestrijding van de kevers. De “plaag” van deze soort, die sinds 2001 is opgetreden was hiertoe mede aanleiding. Dit argument wordt door de Poolse regering als geheel legitiem beschouwd voor de kap van oude Fijnsparren in restanten van de oorspronkelijke bosstructuur. Opmerkelijk, omdat óók de Bastkever één van die soorten is die deel uitmaken van het ecosysteem bos. Al eeuwenlang komen uitbraken van deze soort met enige regelmaat voor. De natuur is prima in staat om deze uitbraken te beantwoorden. Bang hoeft men niet te zijn voor het afsterven van Fijnsparren, want dit is een volkomen natuurlijk verschijnsel. De ontwikkeling van een jonge bosstructuur komt vanzelf weer op gang. Sterker nog, deze gaat gewoon door en past zich direct aan aan de nieuwe omstandigheden. Wie een Europa inclusief een oerbos wil hebben respecteert deze natuurlijke reactie, die zich niet houdt aan bosbeheersplannen met een tijdsspanne van vier tot tien jaar.

3. Multifunctioneel en geïntegreerd bosbeheer dienen meerdere doelen. Over het algemeen gaat het om de functies natuur, recreatie en houtoogst. Deze beheersmethode is uit de optiek van het behoud en ontwikkeling van natuur zeer gunstig in bossen die voorheen eenzijdig gericht zijn geweest op de oogst van hout. In dergelijke bossen zijn duidelijk legio van mogelijkheden om de natuurwaarden geleidelijk toe te laten nemen. In een min of meer natuurlijk bos als Bialowieza, en zeker in de reeds genoemde “old growths”, leidt een geïntegreerd beheer niet direct tot een optimalisatie van de natuurlijkheid van het bos. Aangezien het bos van Bialowieza eeuwenlang ongestoord haar gang heeft gegaan is het meest natuurlijk denkbare bos ontstaan. Bosbeheersmaatregelen leiden dan vrijwel direct tot het aandrukken van de bodem middels tractoren, een afname van de leeftijd en dikte van de gemiddelde boom, selectie van sterke bomen en andere aspecten die de invloed van de mens doen toenemen. Hoewel uit een oeroud bos FSC-hout oogstbaar is, betekent dit slechts dat aan de standaard voor dit product wordt voldaan. Deze standaard is gebaseerd op een lagere natuurlijkheidsgraad en is bijvoorbeeld met name ontwikkeld om de onnatuurlijke bossen elders beter te beschermen.

Houtoogst

Een beschouwing van de houtoogst in het bos van Bialowieza komt goed tot zijn recht wanneer hierbij naar verschillende perioden in onze geschiedenis wordt gekeken.

- **Ca. 2000 v. Chr tot 1500 na Chr.** Eeuwenlang heeft de mens zich niet bemoeit met het bos van Bialowieza. Hij was een ondergeschikte, die in de uitgestrekte wilde bossen niet veel te zoeken had.
- **1500 – 1915.** Terwijl elders in Europa veel oorspronkelijke bossen aan het verdwijnen waren was Bialowieza één van de weinige boscomplexen waarin de situatie niet sterk veranderde. Aangezien het bos verheven werd tot jachtgebied van de adel van Polen en Litouwen, hadden anderen er weinig te vertellen. Slechts lokaal werd enig hout gekapt voor de bouw van huizen en verwarming daarvan. Rond 1860 werd een uitgebreid stelsel van wegen in het boscomplex gelegd, hetgeen de ontsluiting direct sterk vergrootte en als een bedreiging kan worden beschouwd.
- **Eerste wereldoorlog.** De Duitse bezetter oogstte in 5 jaar tijd de bijgroei van 30 jaar. Deze “plundering” betekende dat bepaalde delen van het bos in hun natuurlijke staat sterk werden aangetast, dat zeer dikke en eeuwenoude bomen werden verwijderd en dat een nieuwe ontsluiting in de vorm van circa 100 km smalspoor werd aangelegd.
- **1931.** De instelling van een ca 4.500 hectare groot Nationaal Park Bialowieza, waarin enige kap van bomen of gebruik van andere tastbare bosproducten strict verboden wordt en de toegang voor mensen strict wordt beperkt.
- **Na de eerste wereldoorlog** eindigt de snelle leegkap van het bos, maar ligt het bij voortduring ver boven het niveau van de lange periode vóór de 20^e eeuw. Tijdens en na de tweede wereldoorlog neemt het oogstniveau weer sterk toe. Het bos wordt na de oorlog verdeelt in een Pools en een Wit-Russisch deel. Het bos heeft voor Polen dan weinig economische betekenis, maar des te meer culturele waarde gezien het eeuwenlange gebruik door het koninklijk huis van Polen.
- **1994.** Uitbreiding van het Nationale Park Bialowieza tot een oppervlakte van ca 10.000 hectare.
- **1 januari 1998.** Op last van de Poolse regering wordt in het bos van Bialowieza een verbod gelegd op de kap van bomen met een leeftijd hoger dan honderd jaar. Dit biedt met name een effectieve bescherming aan de restanten van het oorspronkelijke oerbos. Een uitzondering op deze regel is van kracht voor de Fijnspar in gevallen dat deze wordt “aangetast” door Bastkevers. Als gevolg daarvan wordt deze soort in bestaande reservaten, het landschapspark en de toevoeging van het Nationale Park gekapt hetgeen een duidelijke invloed heeft op de bosstructuur.
- **1 januari 2001.** Een grondig onderbouwd plan voor de bescherming van het gehele bos van Bialowieza als Nationaal Park wordt door de Poolse regering definitief afgewezen.
- **1 juli 2003.** Het verbod op de kap van bomen ouder dan honderd jaar wordt opgeheven. Dit heeft tot gevolg dat de intensiteit van de houtoogst in Bialowieza direct sterk toeneemt. De opheffing van het kapverbod staat ook de kap van eeuwenoude Zomereiken en Kleinbladige linden weer toe, hetgeen tot dusverre echter niet of nauwelijks gebeurt omdat op deze trage groeiers een gezamenlijke gedragscode van toepassing is. Het is “common sense” om de oude Eiken niet te kappen. Het mág echter wel en er dient zeer ernstig voor gewaakt te worden dat de oogstactiviteiten zich niet gaan verleggen tot deze oude bomen, die dateren uit de ongestoorde “oertijd” van Bialowieza.

Argumenten vóór stricte beperking van houtoogst in Bialowieza

1. **Natuurlijke ontwikkeld gedurende 4.000 jaar.** Bialowieza heeft zich sinds haar ontstaan, nadat circa 4.000 jaar geleden het klimaat bosontwikkeling ter plaatse weer toeliet, volledig ontwikkeld tot het bos zoals het nu (deels) is. Zonder noemenswaardige invloed ontwikkelde zich een zeer gevarieerd en stabiel systeem van allerlei bostypen. Het is onvoorstelbaar dat de mens door middel van (duurzaam / geïntegreerd) bosbeheer het bos in ecologisch opzicht waardevoller maakt. Dit geldt zeker voor de tot op heden meest extensief beheerde delen van het boscomplex.
2. **Natuurlijkste laaglandbos van Europa.** Het bos van Bialowieza wordt door specialisten gekarakteriseerd als “het meest natuurlijke boscossysteem binnen de gematigde klimaatzone van het Europees laagland”. Elders zijn vergelijkbare situaties reeds eeuwen geleden verloren gegaan.
3. **Polen is binnen afzienbare termijn een “welvarend” EU-land.** Indien zich binnen bepaalde landen van de huidige EU een boscomplex vergelijkbaar met dat van Bialowieza zou bevinden, lijkt het niet irreëel te veronderstellen dat de maatschappij van dat land vraagt om een stricte bescherming van een dergelijk gebied. Als de unie gezien moet worden als een geheel van landen die belangen bundelen dan is het natuurbelang van Bialowieza in Europees opzicht onschatbaar groot. Europese bescherming van Bialowieza vormt dan een zeer wezenlijk tegenwicht voor de input die de EU geeft aan ontwikkelingsprojecten op het gebied van stedenbouw en infrastructuur.
4. **Bosbouw heeft beperkt duurzaam economisch perspectief.** Het financiële gewin van houtoogst biedt in Bialowieza nauwelijks perspectief op een hoger welvaartsniveau. Bovendien is de grootste “winst” wat dat betreft te halen uit een directe afbraak van de historische waarde van het bos, namelijk uit de oogst van oude bomen in relict van het oorspronkelijke bos. In Bialowieza kan gesteld worden dat welvaartsgroei op basis van bosbouw leven is van directe afbraak van natuurlijk bos.
5. **Duurzame tegenhanger in de dynamische samenleving.** Ook de Poolse samenleving kenmerkt zich door een snellere en hogere werkdruk en een intensiever ruimtegebruik, zeker in de grote steden, maar door de ontwikkeling van moderne infrastructuur treedt dit ook op in het buitengebied. In uitgestrekte natuurgebieden komt de menselijke geest snel tot rust. Bovendien is de natuur een belangrijke leermeester voor velen. Daarnaast liggen elders in (Noordoost-) Polen (onbeschermde) natuurgebieden die in de nabije toekomst door de modernisering van de infrastructuur zeer ernstig en onherstelbaar worden aangetast.
6. **Wetenschap en onderwijs.** Het behoud van natuur elders in het laagland van Europa is zeer gebaat bij een ongestoord ecosysteem waar studenten, professionals en geïnteresseerden veel kunnen leren over het belang van bescherming van natuur en ontwikkelingsmogelijkheden van minder natuurlijke ecosystemen elders. Een “oerbos” is per definitie een bron van enorme waarde gezien de zeer gevarieerde genenbanken en de zonder enige twijfel nog niet bekende soorten, met name insecten.
7. **Alternatieve ontwikkelingsmogelijkheden.** Bialowieza en de omliggende dorpen hebben tal van mogelijkheden om het toerisme (verder) te ontwikkelen. Naar natuurgerichte recreatiemogelijkheden is een grote en toenemende nationale (Poolse) en internationale vraag. Het gebied leent zich bij uitstek voor een zeer breed aanbod, waarvan de schaal kan variëren en de nadruk op pure natuurkwaliteit nadrukkelijk de kern van het recreatief aanbod moet blijven, zeker daar dit elders vaak in veel mindere mate mogelijk is. De toetreding tot de Europese Unie vergroot ook kansen op bijvoorbeeld veranderingen in de werkgelegenheidsstructuur in dorpen en steden.

Politiek en planvorming

De aanzienlijke oppervlakte van het bos van Bialowieza maken het een “prestigeobject” van zowel de (internationale) natuurbescherming als wel van grote organisaties die van mening zijn dat houtoogst in mindere of meerdere mate kan leiden tot gewin in financieel opzicht. Voor een exploitatiemaatschappij is het een gewild object vanwege de schaal en bijvoorbeeld de lage lonen in het voornamelijk agrarische Noordoosten van Polen.

De politieke betrokkenheid van meerdere internationaal actieve bewegingen, die niet eensgezind zijn vergroot de tegenstellingen sterk. Daardoor wordt een stabiele ontwikkeling in het gebied bemoeilijkt. Bovendien is de politieke situatie zeer gecompliceerd.

- **Lokaal en regionaal.** De lokale bevolking is in hoofdzaak een Wit-Russische minderheid in Polen, die het Russisch-Orthodoxe geloof aanhangt. Nog altijd wordt Pools niet door iedereen gesproken. De vroegere afhankelijkheid van het bos van Bialowieza betekent een sterke betrokkenheid met het bos. Deze factoren maken dat de lokale en regionale politiek voor Poolse begrippen zelfstandig opereert ten opzichte van de regering.
- **Nationaal.** Er is veel kritiek op de in 2002 aangestelde regering, die geleid wordt door een “boerengroepering” waarvan wordt gezegd dat deze op een uiterst conservatieve manier politiek bedrijft. De Poolse politiek wordt gekenmerkt door een aanzienlijk beïnvloeding als gevolg van lobbyen achter de schermen, hetgeen voor een deel als een restant wordt gezien van de mentaliteit van voor de verwestering rond 1990.

Impasse

Feitelijk kan er in Bialowieza gesproken worden van een duidelijke impasse. De strijd om de uitbreiding van het Nationale Park die in de tweede helft van de jaren negentig is gevoerd tot de gehele omvang van het Poolse deel van het bosgebied heeft niet geleid tot een daadwerkelijke bescherming van het bosgebied als zodanig.

Dit is gezien de natuurlijksgraad van het bos te betreuren, met name omdat de status Nationaal Park in Polen de hoogst denkbare vorm van bescherming biedt. De doelstelling van geïntegreerd beheer die de staat, eigenaar van het grootste deel van het bos, erop na houdt garandeert geenszins dat oorspronkelijke kenmerken van het bos voor het nageslacht en de intrinsieke waarde van de natuur zelf behouden worden.

Het verbod op kap van bomen ouder dan honderd jaar in 1998 was een stap in de goede richting.

Het besluit van de regering van Polen dat Bialowieza als geheel géén Nationaal Park zou worden is een grote, maar verkeerde stap geweest. Het vooruitzicht op effectieve bescherming is hierdoor vrijwel geheel verbleekt.

Het toestaan van kap van bomen ouder dan honderd jaar sinds juli 2003 is een directe aanval op de toekomst van het natuurlijke bos van Bialowieza. Vooralsnog lijkt er geen uitzicht op begrip voor bescherming van het oeroude bos, dat zichzelf altijd in stand heeft weten te houden. Ook hier dringt de ketting van de moderne mens binnen tot het hart van onze bomen!

Laten we ervoor strijden om het bos van Bialowieza te behouden.